

column
Giselinde Kuipers

Lachen in utopia

In Utopia valt weinig te lachen. Of de ideale samenleving nu fictief is (*Utopia* van Thomas More) of een serieuze poging in de echte wereld (Walden van Thoreau, of onze eigen Frederik van Eeden); of ze filosofisch (Platos' staat, Marx' communistische samenleving) is of religieus (de hemel, het paradijs, Nirvana) – ze zijn allemaal behoorlijk saai. En de inwoners zijn vaak erg zwaar op de hand.

Dat heeft niet alleen te maken met de voorliefde van utopisten voor sober leven in bosrijke gebieden, collectief werk, en vrije tijd vol wijsbegeerte, harp spelen, wiskunde, of meditatie. In Utopieën is maar weinig ruimte voor humor.

Bijvoorbeeld: het hele boek *Utopia* (1516) van Thomas More, de bedenker van het woord "utopie", wordt precies twee keer gelachen (overigens: het boek zelf, *Utopia*, is best geestig). Beide keren gaat het om Utopiers die zich vermaken om domme gewoonten en raar bijgeloof van niet-Utopiers. De enige bron van humor vinden zij dus buiten Utopia, in hun *dédain* voor de imperfectie van anderen.

In andere utopieën is het al niet veel beter: dodelijke ernst, een enkele keer wat misprijzend lachen om anderen. Het meest beklammende Utopia ooit is van de behavioristische psycholoog Skinner. Na jaren van experimenten met conditionering schreef hij een roman, *Walden 2* (1948), over een ideale samenleving gebaseerd op conditionering: het versterken, door beloning, van gewenste impulsen, en het afleren van ongewenste impulsen door straf. Humor in Skinners Walden wordt actief aangemoedigd, en is in sommige omstandigheden zelfs verplicht, als een hulpmiddel om met frustraties om te gaan. Maar humor is vooral voor kinderen. Bij volwassenen, als de conditionering "af" is, is het met grappen maken als het goed is ook gedaan.

Humor heeft te maken met imperfectie. We lachen het meest en het hardst om dingen die niet mogen, niet kunnen, of niet horen. Om zaken die gevoelig liggen. Om versto-

ringen van de orde. Dingen waar we ons voor schamen. Die verkeerd gaan. Die we willen maar niet kunnen krijgen; of die we hebben maar niet willen. Zaken waar we geen controle over hebben. In utopieën komen zulk soort dingen niet voor. En zo is humor gedoemd te verdwijnen als de utopie begint.

Althans, in bijna alle versies van Utopia. Ik weet één voorbeeld van een utopie waarin veel en wild en ongecontroleerd gelachen en gegapt wordt. Deze utopische, carnavaleske wereld werd beschreven door de Russische literatuurwetenschapper Bakhtin, in een geweldig boek, in het Engels vertaald als *Rabelais and his world*. Bakhtin werd hierin geïnspireerd door de verhalen van de Franse auteur Jacques Rabelais, een tijdgenoot van Thomas More.

De boeken van Rabelais gaan over een familie van reuzen, Gargantua en Pantagruel, die enorm veel eten, lachen, winden laten, vechten, lawaai maken en achter de vrouwen aanzitten. Maar ze zijn even gepassioneerd over filosofie en kunst als over hun meer aardse hobby's, en ze wonen in een verlichte, open, tolerante samenleving. Voor Bakhtin was dit Utopia: een ongeremde, omgekeerde wereld vol opstandige humor, ongecontroleerde lichamen, en hard lachen. Een soort anti-civilisatieproces, maar dan met verantwoorde hoogculturele smaak en filosofisch debat op niveau.

Bakhtin schreef zijn boek in een staat gebaseerd op een utopie: de Sovjet-Unie van de jaren veertig. In deze zelfbenoemde socialistische heilstaat, het voorportaal van het "reëel bestaande Socialisme" werden de zwakheden van klassiek utopisch denken wel heel schrijnend zichtbaar. Het zinnebeeld van een perfecte, ideale, harmonieuze, kalme productieve samenleving had voor Bakhtin, net als voor de meeste Russen, alle glans verloren. En zo ontstond een nieuw soort utopie: het vieren van de imperfectie, inclusief wrange grappen en bulderende lach. Vast even onwaarschijnlijk en onwerkbaar als de ouderwetse versie. Maar zonder de beklammende tirannie van de volmaaktheid. ■